

L'Acció Social Catòlica a Mallorca durant
la segona meitat del segle xx. Anàlisi d'un
compromís social
*Catholic Social Action in Mallorca during the
second half of the 20th century. Analysis of a
social commitment*

Joan Josep Matas Pastor
j.matas@cesag.org
CESAG - UP Comillas (Espanya)

Data de recepció de l'original: 19-03-2024

Data d'acceptació: 9-05-2024

RESUM

L'article pretén esbossar les línies mestres de l'acció social de l'Església catòlica de Mallorca al llarg del segle xx. Analitzam les presències i les accions de l'Església vers els col·lectius més vulnerables de la societat. De fet, passarem d'una acció social benefico-caritativa amb to paternalista a principi del segle xx a una acció social més estructural i amb una vocació de justícia social a partir de la segona meitat del segle.

De Càritas diocesana i de l'Acció Catòlica especialitzada, sobretot la del món obrer, sorgiren tot un seguit d'iniciatives socials durant els anys seixanta de segle xx que tengueren continuïtat durant la transició democràtica, a mesura que es consolidava l'actual estat del benestar. Així doncs, l'Església de Mallorca es va haver d'adaptar a aquesta nova conjuntura articulant una xarxa d'entitats confessionals i no confessionals, bé ja existents, bé de nova creació, amb l'objectiu de donar resposta a necessitats estructurals i conjunturals del desenvolupament econòmic.

PARAULES CLAU: Acció Catòlica, Càritas, tercer sector social, beneficència, justícia social.

ABSTRACT

The article aims to outline the main lines of the social action of the Catholic Church of Mallorca throughout the 20th century. We analyze the presence and actions of the Church towards the most vulnerable groups in society. In fact, we went from a beneficent-charitable social action with a paternalistic tone at the beginning of the 20th century, to a more structural presence with a vocation for social justice from the second half of the 20th century.

From the diocesan Caritas and the Specialized Catholic Action, especially that of the working class, a whole series of social initiatives arose during the 1960s. These continued during the democratic transition as the current state of welfare was consolidated. So, the Church of Mallorca is trying to adapt to this new situation by articulating a network of confessional and non-confessional entities, either already existing or newly created, with the aim of responding to structural needs and conjunctures of economic development.

KEY WORDS: Catholic Action, Caritas, Third Social Sector, Charity, Social Justice.

RESUMEN

El artículo pretende esbozar las líneas maestras de la acción social de la Iglesia Católica de Mallorca a lo largo del siglo xx. Analizamos las presencias y las acciones de la Iglesia hacia los colectivos más vulnerables de la sociedad. De hecho, pasamos de una acción social benéfico-caritativa con tono paternalista a principios del siglo xx a una acción social más estructural y con una vocación de justicia social a partir de la segunda mitad del siglo.

De Cáritas diocesana y de la Acción Católica especializada, sobre todo la del mundo obrero, surgieron una serie de iniciativas sociales durante los años sesenta de siglo xx. Éstas tuvieron su continuidad durante la transición democrática a medida que se consolidaba el actual estado del bienestar. Así pues, la Iglesia de Mallorca se va a adaptar a esta nueva coyuntura articulando una red de entidades confesionales y no confesionales, ya existentes o de nueva creación, con el objetivo de dar respuesta a necesidades estructurales y coyunturales del desarrollo económico.

PALABRAS CLAVE: Acción Católica, Cáritas, tercer sector social, beneficencia, justicia social.

I. INTRODUCCIÓ

L'acció social de l'Església és la tasca que fan les comunitats cristianes a favor dels més desafavorits i dels més pobres, a la llum de l'Evangelí. És un camp molt ampli que inclou totes les accions dutes a terme en el món dels pobres, dels marginats, dels presos, dels immigrants, de les persones que són explotades sexualment, dels qui viuen en condicions injustes en el món del treball, dels malalts, etc. L'acció social de l'Església és la manifestació irrenunciable de la seva pròpia essència.¹

Entre 1900 i 1950, l'Església catòlica dugué a terme una acció social inspirada en l'encíclica *Rerum Novarum*, de Lleó XIII. Aquesta acció es fonamentava a resoldre la qüestió social creant sindicats obrers i agrícoles, organitzats d'acord amb l'harmonia social entre patrons i obrers. A més, l'Església articulà i creà l'Acció Catòlica com a ens homogeneïtzador i uniformitzador de l'associacionisme catòlic de caràcter parroquial i diocesà. L'objectiu de tot plegat era fer front a la irrupció i al creixement del sindicalisme i l'associacionisme obrer marxista. En el primer epígraf analitzam tota aquesta conjuntura.

En el segon epígraf parlem del compromís ciutadà, polític i social dels militants dels moviments especialitzats de l'Acció Catòlica a Mallorca i, més concretament, dels moviments juvenils obrers, els més actius en la seva voluntat transformadora de la realitat. A més a més, mesuram i valoram el paper de Càritas diocesana en l'articulació d'una nova visió catòlica del món fonamentada en la transformació de les estructures socials que despersonalitzen i deshumanitzen la societat.

El paper de l'acció social catòlica en la transició política i la creació i consolidació de l'estructura de la comunitat autònoma és el fil conductor del tercer epígraf, en el qual analitzam les entitats catòliques més arrelades de l'anomenat *tercer sector social*.

2. ANTECEDENTS: ACCIÓ SOCIAL CATÒLICA A LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XX

L'Església catòlica ha prestat sempre atenció als col·lectius més vulnerables de la societat. Al llarg de la història aquesta atenció ha tengut moltes formes:

¹ JUBANY, J. M. «L'acció social a l'Església catòlica», *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, núm. 69 (2018), p. 138-139.

de vegades ha predominat la beneficència; els darrers segles, i sobretot arran de la publicació de l'encíclica *Rerum Novarum*, del papa Lleó XIII, el 1891, s'ha anat elaborant una doctrina, la doctrina social de l'Església, en què els pobres tenen un paper cada vegada més central. A partir d'aquí, l'atenció als més necessitats passa de ser un acte de filantropia a ser una acció de justícia social. Aquesta encíclica fou la resposta de l'Església catòlica a un doble repte. Per una banda, la incardinació dins els Estats liberals, encara que doctrinalment es mantenia un discurs antiliberal. I, per altra banda, la irrupció i la consolidació del marxisme com a eix ideològic que vertebrà el moviment obrer i que obligava l'Església a reaccionar si no volia perdre el control social en el món de les relacions laborals.²

En el primer terç del segle xx podem afirmar que es consolidà a Mallorca un teixit associatiu obrer catòlic en clau antiliberal i antimarxista, com a resposta a l'associacionisme obrer i al sindicalisme de classe.³ Així doncs, podem destacar la consolidació dels cercles d'obriers catòlics com a entitats mutualistes, instructives, religioses i de lleure en un àmbit sobretot urbà. Entre 1907 i 1912 es fundaren un total de quaranta-sis cercles. En aquest punt, l'Església havia perdut la por i veié la necessitat de crear associacions més enllà de les finalitats purament religioses.⁴

A l'empara de la llei de sindicats agrícoles de 1906, mentre alguns cercles d'obriers catòlics, sobretot urbans, es consolidaren i la immensa majoria dels rurals anaven en declivi, sorgí l'opció agrarista dels catòlics mallorquins. No debades, molts cercles es transformaren en sindicats agrícoles, caixes d'estalvi i crèdit rural i cooperatives al llarg del segon decenni de segle xx. Aquest associacionisme s'ha d'interpretar en clau de prevenció del socialisme; per tant, en confrontació i no en diàleg. Entre 1907 i 1909 es fundaren a Mallorca setze sindicats agrícoles de tall social catòlic.⁵

Pel que fa al sindicalisme obrer catòlic a Mallorca, cal apuntar el protagonisme que va adquirir durant el segon decenni del segle xx el Patronat

² MATAS PASTOR, J. J. *De la beneficència a la justícia social. L'acció social catòlica a Mallorca (segles XX-XXI)*, Palma: Leonard Muntaner Editor, 2022, p. 35.

³ GABRIEL SIRVENT, P. *El moviment obrer a Mallorca*, Barcelona: Curial-Lavinia, 1973. Vegeu també GABRIEL SIRVENT, P. *El moviment obrer a Mallorca*. Palma: Documenta Balear, 2024. Aquest darrer és una ampliació i revisió del primer.

⁴ FULLANA PUIGSERVER, P. *El Moviment Catòlic a Mallorca (1875-1912)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, p. 499.

⁵ *Ibidem*, p. 526.

Obrer, entitat juvenil obrera fundada l'any 1907 pel pare Vives, SJ.⁶ També, els jesuïtes i la patronal del tren crearen l'any 1913 el Sindicat Ferroviari, amb seu a l'esmentat patronat. El procés de creació de sindicats nous amb els trets del ja mencionat arribà al punt àlgid l'any 1915, amb la constitució de la Federació de Sindicats Obrers, integrada per vuit sindicats. Cal afegir que l'estructuració del sindicalisme catòlic es va veure reforçada amb l'engegada de la Federació Obrera Catòlica de Mallorca l'any 1919, que tenia la seu al carrer de Can Savellà, de Palma, i que creà el seu òrgan de premsa, *El Adalid*. Els anys vint del segle xx fou especialment rellevant la creació de sindicats obrers femenins i la Federació de Sindicats Catòlics Femenins de Mallorca. Cal puntualitzar que l'etapa de la Segona República fou de decadència d'aquest model d'associacionisme professional catòlic.

Doncs bé, a conseqüència de l'encíclica *Quadragesimo anno* (1931), de Pius XI, s'impulsà un nou obrerisme confessional, impregnat d'una mentalitat de defensa dels valors tradicionals del catolicisme illenc i amb un caràcter defensiu contra els atacs de la legislació republicana. De fet, el 1933 s'inicià la Federació Professional d'Acció Obrera, però ben aviat es posà en evidència que els sindicats obrers catòlics depenien cada cop més de la dreta política. Molts actes de propaganda dels partits polítics dretans es feien en clubs o locals parroquials. Així doncs, en aquest context de reorganització conservadora sorgí l'anomenada Agrupació de Treballadors Societat Obrera de la Unió de Dretes, presidida per Andreu Buades Ferrer, que al mateix temps era vocal de la Junta Diocesana de la Federació Diocesana de l'Acció Catòlica.⁷

L'esclat de la Guerra Civil i el nou estat de coses que s'imposà varen fer desaparèixer totes les societats obreres confessionals, malgrat el caràcter confessional del nou règim sorgit del cop d'estat i de la guerra. Novament, la presència de l'Església espanyola i diocesana en el món obrer es va reprendre amb la constitució dels moviments especialitzats de l'Acció Catòlica Espanyola. Hem de tenir present que la història oficial dels moviments especialitzats s'encetà a final de l'any 1947, quan la revista *Ecclesia* en publicà les normes generals. Aquest reglament havia estat aprovat per la direcció central de l'Acció Catòlica Espanyola el 4 de maig de 1946. Aquesta normativa regulava el desenvolupament i el funcionament de les noves organitzacions especialitzades

⁶ FULLANA PUIGSERVER, P. i SALAS FUSTER, A. *Cent anys del Patronat Obrer (1907-2007)*, Palma: IRU, 2007, p. 268.

⁷ MATAS PASTOR, J. J. *De la sagristia al carrer. Acció Catòlica Espanyola a Mallorca (1931-1959)*, Palma: Leonard Muntaner Editor, 2005, p. 35-36.

en el si de les quatre branques de l'Acció Catòlica ja existents.⁸ Així doncs, es crearen la Joventut Obrera Masculina, la Joventut Obrera Femenina, la Germandat Obrera Femenina i la Germandat Obrera Masculina. Aquesta darrera es constituí l'any 1947 per iniciativa de mossèn Bartomeu Quetglas i Gayà. Integrada per obrers adults, fou implantada a l'Estat espanyol pel dirigent obrerista Guillem Rovirosa i Albert (1897-1964) en la mateixa línia apostòlica de la Joventut Obrera Cristiana (JOC) belga.

Per tal de no rompre la parroquialitat, la Germandat Obrera Masculina d'Acció Catòlica es constituí provisionalment el dia 11 de juliol de 1946 com a Centre Interparroquial Especialitzat Obrer. Aquest centre fou impulsat per un grup d'obers que es posaren en contacte amb el ferroviari Andreu Fornés Font, aleshores vocal obrer del Consell Diocesà d'Homes d'Acció Catòlica i resident a la parròquia de la Soledat de Palma. En el moment que fou creat, el centre tenia cent cinquanta-cinc afiliats. Segons la documentació trobada a la Casa de l'Església, quatre anys després, el 22 d'agost de 1950, ja en tenia mil dos-cents vuitanta-un,⁹ xifra gens menyspreable. L'activitat pedagògica estrella de les Germandats Obreres d'Acció Catòlica (GOAC) fou, sens dubte, el curset de formació de dirigents, que constava de tres assignatures: Doctrina Social de l'Església, Religió i Moral, i Legislació del Treball. Al primer que s'impartí a la nostra diòcesi hi assistiren disset cursetistes.¹⁰

Pocs mesos després d'engegar el centre interparroquial obrer, més concretament el dia 29 de gener de 1947, s'inicià el Centre Interparroquial d'Homes d'Acció Catòlica de la Companyia de Ferrocarrils de Mallorca. Hem de tenir ben present que l'obrerisme ferroviari lligat a la Companyia dels Ferrocarrils de Mallorca havia estat clau en la creació i el desenvolupament de sindicats professional de les Illes Balears durant la Segona República, i tornarà a ser cabdal en la conformació de l'especialització obrera en el si de l'Acció Catòlica Diocesana. Especialment destacats en foren Sebastià Caldentey Cantallops, de la parròquia de Sant Miquel, i el ja esmentat Andreu Fornés

⁸ MONTERO GARCÍA, F. *La Acción Católica y el Franquismo. Auge y crisis de la Acción Católica especializada*, Madrid: UNED Ediciones, 2000, p. 15.

⁹ ARXIU DE LA CÚRIA DIOCESANA (ACD). Secció de l'Acció Catòlica. Interparroquial obrers, lligall 131, «Relació d'afiliats i familiars», 22 p.

¹⁰ *Formación*, setembre de 1947, «Primer cursillo para formación de dirigentes de la HOAC i la JOAC», p. 2.

Font, de la parròquia de la Soledat, sobretot pel seu compromís amb les estructures diocesanes de l'Acció Catòlica.¹¹

A partir de 1936 i de la instauració del nou règim sorgit del cop d'estat i de la Guerra Civil, cal esmentar el paper central i el quasi monopoli de l'Acció Catòlica sobre l'acció social de l'Església. La caritat, la beneficència i el món obrer foren els tres eixos vertebradors d'aquesta acció social, feta seguint les directrius emanades de la jerarquia.

3. ACCIÓ SOCIAL DE L'ESGLÉSIA DE MALLORCA ENTRE 1950 I 1975. DE LA CARITAT A LA JUSTÍCIA SOCIAL

En aquest apartat ens centrarem en l'anàlisi del compromís caritatiu i social de l'Església de Mallorca a través de Càritas i dels moviments especialitzats de l'Acció Catòlica, prioritzant l'especialització obrera. Ja hem dit amb anterioritat que de l'Acció Catòlica Espanyola sorgí, entre d'altres, Càritas. En farem cinc cèntims, del seu desenvolupament i concreció a la diòcesi de Mallorca.

3.1. Càritas Diocesana de Mallorca: principi i fonament de l'acció social de l'Església de Mallorca

Els orígens de Càritas a l'Estat espanyol els hem de situar dins la Junta Tècnica Nacional de l'Acció Catòlica Espanyola, creada el març de 1941, que organitzà la Campaña pro Caridad el curs 1941-42.¹² Òbviament, la Junta Diocesana de l'Acció Catòlica de Mallorca no fou aliena a la campanya, i el Secretariat Diocesà organitzà i va difondre el seu esquema entre els consells diocesans. Analitzant les activitats globals de la campanya, hem de convenir que s'emmarquen en una lluita per la supervivència i per mitigar el fantasma de la misèria generada en la postguerra immediata.

Amb posterioritat a la campanya de caritat, la Direcció Central de l'Acció Catòlica Espanyola publicà l'any 1943 les «Bases para la organización y

¹¹ ARXIU DE LA CÚRIA DIOCESANA (ACD). Secció de l'Acció Catòlica. Consell diocesà. Composició i dades personals, lligall 141, «Datos personales de los antiguos componentes del Consejo Diocesano», p. 7.

¹² Per a una evolució de Càritas Espanyola, vegeu SÁNCHEZ JIMÉNEZ, J. *50 años de Acción Social. Cáritas Espanyola (1947-1997)*, Madrid: Cáritas Española, 1997.

funcionamiento de los Secretariados Parroquial y Diocesano de Caridad», que donaven continuïtat a la campanya i a la necessitat d'emprar els organismes de l'Acció Catòlica per a tal finalitat.

No podem passar per alt que l'octubre de 1942 ja s'havia creat el Secretariat Nacional de Caritat en el marc de la Junta Tècnica Superior de l'Acció Catòlica Espanyola. D'entre els seus objectius, cal destacar el foment i l'impuls dels secretariats parroquials i el fet de servir de plataforma per al relleu i el desenvolupament de l'acció caritativa i beneficosocial de l'Església. Les primeres organitzacions parroquials de caritat es crearen a la ciutat de Palma.¹³

Tot plegat, es va seguir l'esquema tradicional del catolicisme social espanyol, és a dir, la recerca d'una alternativa entre acció benèfica i acció social. Així doncs, dins aquest context hem de situar l'aprovació, per part del bisbe Josep Miralles i Sbert, de les normes per a l'organització i el funcionament dels secretariats parroquials i diocesà de Caritat el dia 25 de maig de 1944. A partir d'aquesta data començaren a funcionar el Secretariat Diocesà i alguns secretariats parroquials. Podem dir que dugueren a terme una acció social d'emergència de cada vegada més necessària, sobretot si observem la quantitat global invertida en socors des de 1944 fins a 1950, que gairebé es multiplicà per quaranta. Així, es passà de 14.166,55 pessetes l'any 1944 a 542.202,26 l'any 1950.¹⁴

A final de l'any 1949, la nostra diòcesi tenia trenta-nou secretariats parroquials organitzats. D'aquests, vint-i-dos eren de parròquies de Palma, i disset, de la Part Forana. A final de l'any 1950, el nombre de secretariats parroquials era de quaranta-tres. D'aquesta etapa primerenca voldria destacar també que del Secretariat Diocesà de Caritat depenia el funcionament del Consultori Mèdic de Sant Josep. Aquest s'havia reorganitzat l'any 1947 per adequar-se a les normes establertes a la Segona Assemblea Nacional de Caritat. Els encarregats eren metges que pertanyien a la Germandat de Sant Cosme i Sant Damià, ajudats per infermeres i germanes de la Caritat de Sant Vicenç de Paül. Només dues xifres: durant l'any 1948 el consultori va atendre un total de 1.619 malalts i administrà 2.889 injeccions.

Durant els anys cinquanta del segle xx, el Secretariat Nacional de Caritat i els diocesans anaren adquirint una creixent autonomia financera i operativa

¹³ FULLANA PUIGSERVER, P. *Una llarga història de servei. Càritas Diocesana de Mallorca (1961-2011)*, Palma: Càritas Mallorca, 2011, p. 16.

¹⁴ MATAS PASTOR, J. J. *De la sagristia al carrer. Acció Catòlica Espanyola a Mallorca (1931-1959)*, Palma: Leonard Muntaner Editor, 2005, p. 193.

que posà les bases per a la futura fundació de Càritas com a obra independent de l'Acció Catòlica. Als secretariats parroquials del centre de Palma, impulsors inicials del projecte, hi hem d'afegir durant el decenni de 1950 les parròquies de l'eixample i de la perifèria, com ara Sant Francesc de Paula, el Sagrat Cor i Sant Josep. Precisament fou al voltant de les parròquies urbanes que es detectaren noves necessitats i falta d'equipament social (escoles, dispensaris i centres per a persones grans, entre d'altres) que l'Administració pública no proporcionava. També es detectà la necessitat d'habitatge i es creà, a aquest efecte, el Patronat de l'Habitatge de la Mare de Déu de Lluc el dia 10 de juny de 1954.¹⁵

L'arribada, la primavera de 1954, de l'Ajuda Social Americana possibilità que Càritas s'organitzàs d'una manera més professional i sistemàtica, requisit indispensable per a poder rebre i gestionar l'ajut.¹⁶

Fou important per a Càritas, però també per a l'acció social i caritativa de l'Església de Mallorca, la posada en funcionament el curs 1959-60 de l'Escola d'Assistents Socials, adreçada en els inicis a les dones i al·lotes de l'Acció Catòlica i embrió de l'actual grau universitari de Treball Social. La seva funció bàsica consistia en la formació tècnica i espiritual de la dona per capacitar-la per exercir una tasca que li reportàs un reconeixement professional i social. L'impuls inicial de l'escola fou degut, sens dubte, a la figura de Bàrbara Pons Marquès, directiva de l'Acció Catòlica Diocesana durant els anys cinquanta del segle XX, i tia del que fou president del Congrés dels Diputats pel PSOE entre 1986 i 1996, Fèlix Pons i Irazzábal.

A final dels anys cinquanta del segle XX, l'Església és conscient que la caritat i l'acció social només es podran dur a terme implementant uns projectes pastorals que tenguin en compte la sociologia religiosa que possibilita una anàlisi empírica de la realitat i que proporciona les eines suficients per transformar-la. És en aquest context que hem d'entendre la insistència del bisbe Enciso a tots els rectors perquè actualitzassin els registres de pobres de cada parròquia i activassin la formació i habilitació dels visitadors.

El maig de 1960, la conferència de metropolitans aprovà els estatuts que confirmaven Càritas com un organisme autònom, i així també es formalitzaven definitivament les Càritas diocesanes. De fet, a la nostra diòcesi, l'Assemblea Diocesana de Càritas es desenvolupà els dies 21 i 22 de maig d'aquell mateix

¹⁵ FULLANA PUIGSERVER, P. *Una llarga història de servei. Càritas Diocesana de Mallorca (1961-2011)*, Palma: Càritas Mallorca, 2011, p. 28-29.

¹⁶ *Ibidem*, p. 33-34.

any. Podem afirmar que aquesta és la data en què començà a la nostra diòcesi el procés d'autonomia de l'acció social més enllà de la caritat i de la beneficència lligada a la pietat i a les accions conjunturals més o menys aïllades. El nou organisme possibilità una acció estructural vers la justícia social.¹⁷

Els canvis socials, econòmics i culturals provocats pel boom turístic, així com l'impacte i la recepció del Concili Vaticà II, varen fer que els col·lectius cristians més compromesos que ja treballaven en xarxa amb els moviments socials com l'obrer, el veïnal i les organitzacions culturals i cíviques, entre d'altres, convergissin al voltant de Càritas i es creessin, a principi dels anys setanta del segle xx, els anomenats *acolliments*. Aquests s'ubicaren a s'Arenal, a Magaluf i a la plaça del Progrés de Palma. Hem de destacar que a s'Arenal també es va obrir una escoleta per a infants, adreçada a les mares que treballaven a l'hostaleria.¹⁸ Cal incidir que aquesta activitat s'ha d'emmarcar dins la Pastoral del Turisme, en la qual hem de destacar la figura de mossèn Bartomeu Bennàssar Vicens (Felanitx, 1938); primer, com a delegat diocesà de turisme (1971-1976) i, en segon lloc, com a membre del Departament de Pastoral i Turisme de la Conferència Episcopal Espanyola (1971-1974).¹⁹ Però sobretot com a creador i ideòleg de la nova Pastoral del Turisme, basada en una concepció comunitària de la promoció social.²⁰

L'impacte del turisme de masses els anys seixanta del segle xx va fer que molts joves catòlics en prenguessin consciència, i s'organitzaren trobades i intercanvis entre la joventut de diversos Estats que visitaven Mallorca. S'intentaren ajuntar diverses associacions juvenils de Palma (com Boy-Scout, Joventut Estudiant Catòlica (JEC), Joventut Independent Catòlica (JIC) i Congregació Mariana) per a l'organització de les anomenades *Trobades Internacionals de la Joventut*, que s'organitzaven entorn de festes, jocs de campaments, reunions i eucaristies.²¹

¹⁷ FULLANA PUIGSERVER, P. «Càritas Diocesana de Mallorca: acció, formació i cohesió social a Mallorca en una conjuntura de canvi (1961-1975)», *XX Jornades d'Història de l'Educació. Cohesió social i educació*, 2012, p. 351-370.

¹⁸ Per analitzar el pas de l'Església al sindicalisme en el món de l'hostaleria, vegeu AROCA MOHEDANO, M. *Sindicatos y turismo de masas en las Baleares. Del franquismo a la democracia*, Palma: Ediciones Documenta Balear, 2018, p. 280.

¹⁹ BENNÀSSAR VICENS, B. *Turismo y pastoral*, Barcelona: Editorial Estela SA, 1966, p. 351.

²⁰ Bennàssar Vicens, B. «Les relacions laborals en el sector turístic i la seva valoració ètica», a BENÍTEZ MAYRATA, J., RIPOLL MARTÍNEZ, A. i SERRA BUSQUETS, S. *Turisme, societat i economia a les Illes Balears*, Palma: Fundació Emili Darder, 1994, p. 61-75.

²¹ BENNÀSSAR VICENS, B. *Procés al turisme. Turisme de masses, immigració, medi ambient i marginació a Mallorca (1960-2000)*, Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2001, p. 119-120.

Els anys setanta, coincidint amb la crisi del petroli i amb el final de la dictadura i els inicis de la democràcia, sorgiren en el teixit eclesial moviments de renovació social emparats i agombolats per l'especial sensibilitat vers la pastoral social del bisbe Teodor Úbeda i Gramage, que arribà a l'illa el 5 de març de 1972 en qualitat d'administrador apostòlic i prengué possessió com a bisbe titular el 13 d'abril de 1973. Alguns d'aquests foren el Secretariat Gitano, creat dins l'organisme de Càritas l'any 1971 per atendre les famílies residents al poblat de Son Banya; el Grup Cristià de Drets Humans, creat l'any 1974 al voltant de la parròquia de l'Encarnació de Palma; el Col·lectiu La Sapiència, formalitzat l'any 1976 per atendre tots els exclosos del sistema, i especialment sensible als aturats de llarga durada que provocà la crisi econòmica.²² També cal apuntar la feina feta per l'Escola de Formació Social Mar 6, filial de l'Institut Catòlic d'Estudis Socials de Barcelona, fundada l'any 1966 per Maena Juan Marquès (1932-2019), membre de l'Institut de Missioneres Seculars, i que esdevingué un espai de debat i de reunió social i política durant tots aquests anys. Fou també un espai de diàleg entre les forces democràtiques i l'Església.²³ El 1977 aquesta escola s'inscriu en la Fundació de Serveis de Cultura per al Poble, també creada per Maena Juan.²⁴ Aquesta només fou la punta de llança d'una mediació i feina feta per dones catòliques i creients en el sector de l'hostaleria, en el qual hem de destacar l'IMS (Institut de Missioneres Seculars) —al qual pertanyia Maena Juan— i les Germanes de la Caritat als grups d'hostaleria a s'Illot, s'Arenal i Magaluf, que suposaren un repte i una posada al dia d'una congregació que va néixer per atendre necessitats humanes i espirituals de la ruralia de Mallorca. Aquesta tasca de les Germanes de la Caritat en la Pastoral del Turisme quedà suprimida el 30 de juliol de 1998.²⁵

Tots aquests moviments de renovació social s'han d'emmarcar en el sorgiment d'una nova cultura política en el món catòlic, que és l'anomenada *cultura catòlica d'esquerres*, que té la màxima expressió en el sorgiment de

²² MATEU MARTÍ, J. *Marginàlia. Jaume Santandreu i l'exclusió social a Mallorca (1967-2007)*, Palma: Leonard Muntaner Editor, 2006, p. 285.

²³ AROCA MOHEDANO, M. «El sindicalismo en la hostelería de Baleares. Del franquismo a la democracia», *Historia, Trabajo y Sociedad*, núm. 7 (2016), p. 81.

²⁴ BONNÍN CORTÈS, M. i SALLERAS JUAN, M. *Maena Juan Marquès. Una dona de coratge*, Palma: Leonard Muntaner Editor, 2020, p. 57-70.

²⁵ LLABRÉS MARTORELL, P. J. *Dos-cents anys de caritat. Història de les Germanes de la Caritat de Sant Vicenç de Paül*, Mallorca: Congregació de les Germanes de la Caritat de Sant Vicenç de Paül, 2007, p. 148-152.

Cristians pel Socialisme (1972). A Mallorca sorgiren grups de capellans compromesos, com el grup de Son Rapinya²⁶ o el grup de capellans del Primer Dimarts.²⁷

Doncs bé, en el context abans descrit, Càritas es va situant en una posició a mig camí entre el paternalisme social i la justícia social. El compromís cristià i social dels col·lectius i els moviments ja assenyalats abocà a una nova lectura i interpretació de la doctrina social de l'Església en clau de transformació social. Tot plegat en uns moments en què el model d'Església estava transitant de la cristiandat a la cristiania.

3.2. Els moviments especialitzats de l'Acció Catòlica de Mallorca: l'especialització obrera

Pel que fa a l'especialització obrera, ja hem vist com a final dels anys quaranta es consolidaren les GOAC i les GOAC femenines en l'àmbit diocesà. El febrer de 1951 es reuniren amb el bisbe Hervàs els consiliaris dels vuit centres de les GOAC que ja hi havia a Palma, i varen constituir el Cercle Sacerdotal d'Estudis Socials, presidit per mossèn Bartomeu Quetglas i Gayà. L'any 1955, el president nacional, l'esmentat Guillem Rovirosa i Albert (Vilanova i la Geltrú, 1897 - Madrid, 1964), dirigí personalment un curset d'iniciació de militants a la parròquia des Molinar. Les GOAC femenines, iniciades modestament l'any 1947, varen créixer notablement a partir de l'any 1954.²⁸

No obstant això, les dificultats metodològiques i organitzatives internes dels centres i la manca d'organització i reconeixement en l'àmbit diocesà, esdevingueren obstacles gairebé insuperables per a la branca adulta obrera de l'Acció Catòlica. Les dificultats i la incomprensió per la implantació de la nova metodologia de la revisió de vida i l'enquesta són una constant quan es fa una lectura atenta de les actes del moviment. Si observam el tema de les enquestes entre 1954 i 1960, podem apuntar que van des de temes més generals, com la grandesa i la negació de l'home, a temes més concrets com l'economia familiar i la creació d'equips d'empresa. De totes maneres, la revisió de vida

²⁶ ESTELRICH COSTA, J. «El Grup de Son Rapinya», *Comunicació*, núm. 81-82 (1995), p. 33-54.

²⁷ BAUÇA, M. «Grup de Preveres del Primer Dimarts», *Comunicació*, núm. 81-82 (1995), p. 55-108.

²⁸ FERRANDO PUIG, E. *Cristians i rebels. Història de l'HOAC a Catalunya durant el franquisme (1946-1975)*, Barcelona: Editorial Mediterrània, 2000, p. 65.

es va fer en molt poques ocasions i, quan es feia, quedava ben palès que era una qüestió polèmica i es reflectia a les actes de manera breu i sense atorgar-hi gaire importància. Dels equips d'empresa, com el de Jumasa de Santa Catalina, voldria destacar la capacitat d'anàlisi i el grau de compromís amb les problemàtiques socials de Mallorca a final dels anys cinquanta.²⁹

L'any 1957, el Consell Nacional de la Joventut d'Acció Catòlica Espanyola (JACE) optà per la ideologia i la metodologia de la JOC. En conseqüència, l'any 1959 s'iniciaren a Mallorca els moviments especialitzats dels joves: Joventut Obrera (JOC), Joventut Agrària (JARC), Joventut Independent Catòlica (JIC) i Joventut Estudiant Catòlica (JEC). Els moviments equivalents d'al·lotes començaren entre els anys 1960 i 1963, i l'any 1964 es fusionaren amb els dels joves. L'any 1965 es va fer un congrés conjunt dels quatre moviments, en el qual participaren dinou centres de Palma i trenta-vuit de la Part Forana. Les branques d'adults, homes i dones, excepte els obrers, no s'interessaren mai per aquests moviments.

La revista *Proa* (1946-1961), publicació mensual que des de març de 1957 es convertí en òrgan d'expressió dels consells diocesans dels joves i homes de l'Acció Catòlica de Mallorca, a partir del mes d'abril de 1959, es feu ressò del canvi d'orientació cap a l'apostolat especialitzat. La necessitat de crear equips integrats per militants compromesos i capaços de fer-se presents en els seus ambients era el que es reclamava des de diverses editorials i articles d'opinió apareguts a la revista.³⁰

Sens dubte, els organismes diocesans de l'Acció Catòlica Espanyola i el bisbat de Mallorca tractaren de reproduir mimèticament les normatives i directrius marcades pels organismes estatals i de la conferència de metropolitans. Tot plegat, després de dues jornades per a consiliaris i dues per a militants, celebrades a final de l'any 1959, la Unió Diocesana dels Joves d'Acció Catòlica de Mallorca comptabilitzà la formació i el funcionament d'un total de divuit equips de joves militants de diversos ambients. D'aquests, onze pertanyien a parròquies de Palma: el Terreno, dos equips de Sant Jaume, Sant Miquel, Sant Nicolau, Sant Sebastià, Santa Catalina Tomàs, Santa Creu, Santíssima Trinitat i dos de l'Escola de Magisteri; i la resta eren distribuïts

²⁹ MATAS PASTOR, J. J. «L'Església de Mallorca (1947-1960). Del Nacionalcatolicisme a les primeres esclertes», SANTACANA, C. (ed.). *Entre el malson i l'oblit. L'impacte del franquisme a la cultura de Catalunya i les Illes Balears (1939-1960)*, Barcelona: Afers, 2013, p. 169-171.

³⁰ Per a una evolució de la revista, vegeu MATAS PASTOR, J. J. «L'Acció Catòlica a Mallorca a través de la revista *Proa* (1939-1961)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 55, 1999, p. 301-320.

als pobles següents: Felanitx, Lluçmajor, Manacor, Pollença, Sant Joan, Santa Maria i Sóller.³¹

Alguns equips de militants que nasqueren al si de l'Acció Catòlica i a l'aixopluc de la parròquia varen aprofundir en la nova metodologia de l'especialització, i anaren assolint un grau d'autonomia i d'independència respecte de la parròquia i de la jerarquia. El cas més clar i evident d'aquest procés fou el de la JOC i JOC/F de Mallorca. La seva història es pot dividir en dues etapes: la primera, que comprèn de 1959 fins a 1964, caracteritzada per la creació de grups de militants obrers en barris obrers de Palma i en pobles de Mallorca amb tradició industrial, i per la vertebració inicial de l'organització en l'àmbit diocesà a través de la coneixença mútua entre grups i la conscienciació de ser un moviment estatal i internacional. La segona etapa, de 1965 a 1972, que fou la de la consolidació del moviment i la desfeta provocada pel cop de timó jeràrquic de 1968 amb la consegüent fuga dels militants i consiliaris cap a altres organitzacions socials i polítiques allunyades de l'Església.

Doncs bé, l'any 1959 existien els grups de Palma, Inca, Lloseta, Lluçmajor i Sóller com a joves obrers. L'any següent es fundà el moviment de la JOC femenina amb grups a Palma i Felanitx, integrats per al·lotes treballadores de la llar. Aquest mateix any, un grup de treballadors militants dels equips de la JOC de Sant Magí i de Lloseta viatjaren a València per participar en unes jornades de formació de militants. Podem dir que aquest fou el primer contacte de joves obrers de la JOC de Mallorca amb militants de la Península.

La consciència de moviment es començà a assolir a partir de l'any 1961, arran de la celebració a la Casa de la Sagrada Família de Can Tàpera d'uns exercicis espirituals per a militants dels moviments especialitzats dels joves de l'Acció Catòlica, dirigits per Mauro Rubio —consiliari nacional de la Joventut d'Acció Catòlica Espanyola i exconsiliari nacional de la JOC.³² També entraren en contacte i es reconegueren com a JOC els grups de joves obrers de Sant Magí, Establiments i Lloseta.³³ En acabar les IV Jornades Diocesanes

³¹ MATAS PASTOR, J. J. «Evolució històrica de la JOC a Mallorca (1959-1972)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 59, 2003, p. 197-218.

³² El Centre de Formació Can Tàpera, fundat l'any 1929, es convertí en un punt de trobada del moviment associatiu catòlic mallorquí, i s'hi feien activitats molt diverses, com exercicis espirituals, curssets de cristiandat, colònies escolars, centre d'estiuieg, entre d'altres. Per a la seva història, vegeu TERRÓN RUBIO, C. i FULLANA PUIGSERVER, P. *Can Tàpera. Centre de formació humana, social i ambiental de Sa Nostra (1929-2009)*, Palma: Obra Social Sa Nostra, Caixa de Balears, 2009, p. 219.

³³ En el cas de Lloseta, esdevingué fonamental la feina d'enllaç amb els militants de Palma per part d'Antoni Pons Cañellas (1944), que fou cabdal en la creació de la Fundació Deixalles (1985), sorgida d'un

de Consiliaris de la Joventut d'Acció Catòlica, celebrades al santuari de Santa Llúcia del 3 al 6 de setembre de 1962, l'equip de consiliaris, integrat per mossèn Josep Estelrich Costa (consiliari de la JACE), mossèn Pere Barceló Barceló (consiliari de la JOC), mossèn Ferran Mir (consiliari de la JIC) i mossèn Joan Trias (consiliari d'Aspirants), redactaren un manifest en què expressaven que el principal problema per a la implantació i consolidació de l'especialització era la manca de consiliaris preparats que volguessin acceptar la responsabilitat, el compromís i el sacrifici que suposava la metodologia activa.³⁴ Hem de tenir en compte que el mètode duu implícit un major protagonisme i autonomia del seglar —cosa mai vista—, que xocava frontalment amb el principi del mandat jeràrquic interioritzat pel clergat ja en la seva etapa de formació en el seminari.

En aquesta primera etapa s'establiren forts i estrets vincles amb la JOC de Catalunya, que s'iniciaren l'any 1962, quan un grup de joves treballadors mallorquins participaren en unes jornades de formació de la JOC a Caldetes (Barcelona). Aquests lligams es reforçaren quan el mes de febrer de 1963 visità Mallorca Manuel Murcia, responsable de zona de la JOC catalana. Això significava que la JOC mallorquina començava a ser valorada pels responsables i dirigents del moviment. Cal afegir que el mes d'octubre de 1964 un representant de la JOC de Mallorca, juntament amb alguns responsables d'altres moviments de la Joventut d'Acció Catòlica, participà en les XXXI Jornades Nacionals de la Joventut d'Acció Catòlica Espanyola, celebrades a El Espinar, Segòvia. Aquestes jornades foren el punt de partida de la vertebració d'una sòlida estructura diocesana del moviment. Així doncs, es prengué la decisió de formar una Comissió Diocesana, al capdavant de la qual es va situar Francesc Vera Mula.

Malgrat l'escassa participació jeràrquica i l'hostilitat o, si més no, la indiferència de la major part del clergat mallorquí, l'any 1964 suposà l'articulació diocesana del moviment. Així doncs, per una banda, es constatà l'existència de dos grups consolidats de la JOC —Lloseta i Establiments—, contactes amb un grup de Lluçmajor i dos grups d'iniciació en barris obrers de Palma com la Vileta i els Hostalets. Per altra banda, la JOC femenina comptava amb els grups de Palma i Felanitx.

acord entre PIME Mallorca i Càritas Diocesana. Vegeu PONS CAÑELLAS, A. *De mi vida social y política. Memorias 1964-2017*, Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2018, p. 24-40.

³⁴ El mateix assenyala l'historiador Francisco Martínez Hoyos per al cas de Catalunya. Vegeu MARTÍNEZ HOYOS, F. *La JOC a Catalunya. Els senyals d'una Església del demà (1947-1975)*, Barcelona: Editorial Mediterrània, 2000, p. 103.

La segona etapa (1965-1972), de desenvolupament i crisi de la JOC de Mallorca, es caracteritzà per una intensificació de les relacions amb Catalunya a través del Comitè Federal de Zona, i també per una desarticulació progressiva del moviment a partir de l'abandonament de molts militants que pensaven que havien cremat una etapa de la seva vida. Alguns d'ells foren els iniciadors de sindicats de classe clandestins, de l'associacionisme veïnal i de les anomenades *Plataformes Anticapitalistes*. D'altres abandonaren la lluita obrera, però mantengueren el compromís social en entitats del que anomenam *tercer sector*.

Des del punt de vista organitzatiu i numèric, l'any 1966 la JOC tenia tres grups a Palma —Sant Josep Obrer, els Hostalets i la Residència Sant Pere—, un a Establiments, a la Vileta, al Rafal i a Lluçmajor, dos a Lloseta i un grup de soldats que eren jocistes peninsulars que feien el servei militar a Mallorca. Entre tots els grups, sumaven trenta-dos militants. Val a dir que es tenien contactes amb grups de la Real, Son Sardina i Inca. Pel que fa a la JOC femenina, aquesta tenia dos grups a Palma i un a Felanitx i a Lloseta. Això suposava un total de vint-i-quatre militants.

L'assistència sistemàtica de militants de la JOC als congressos nacionals els permeté reforçar, en primer lloc, la identitat juvenil; en segon lloc, el sentiment de pertinença a un moviment obrer d'Església i, finalment, la consciència de la dona respecte al seu protagonisme en el si del moviment obrer. La campanya nacional de 1965 de la JOC femenina «Amb el nostre treball també es construeix el món» és un bon exemple de recuperació de la identitat femenina no sotmesa a cap tipus de tutela masculina.

El mes de desembre de 1966, Francesc Vera Mula —membre del Comitè Diocesà de la JOC de Mallorca— fou elegit responsable de la JOC de la zona de Catalunya i les Illes Balears i, per tant, membre del Comitè Executiu de la JOC espanyola. Val a dir que en fou responsable fins a les acaballes de 1970 i, com a resultat, fou testimoni directe de la crisi i desfeta del moviment.

L'any 1967 s'arribà al punt culminant de la conscienciació que la JOC de Mallorca pertanyia a un moviment internacional d'ampli abast. El motiu d'això fou l'assistència de militants mallorquins a dos esdeveniments internacionals i la seva difusió posterior. Aquests foren la trobada de la joventut francesa París 67 i el seplel del fundador de la JOC —el cardenal Joseph Cardijn—, a Brussel·les.

Les relacions i els lligams entre la JOC de les Illes Balears i la de Catalunya es consolidaren quan mossèn Guillem Ramis Moneny, consiliari de la JOC de Mallorca entre 1966 i 1972, entrà en contacte amb els grups de consiliaris

de les diòcesis catalanes. De la correspondència de Guillem Ramis amb José María de la Hoz, Salvador Bardulet i Jordi Bertran, que fou qui l'introduí en el grup, podem veure la soledat en què feren la seva feina i, sobretot, el compromís social no només amb el grup de militants sinó amb l'entorn social i laboral en què treballaren.³⁵

En un document d'informació privada per a dirigents de la JOC de Catalunya i les Illes Balears de 25 de desembre de 1967, s'exposaven les tensions internes i externes que generava la participació dels militants en moviments o grups que propugnaven la justícia i la millora de la classe obrera. En aquest cas, es tractà de la seva participació en els anomenats *Comitès d'Amnistia*. Evidentment, aquest compromís xocà frontalment amb les autoritats polítiques del règim. La resposta que donà el document a l'assumpte abans plantejat no podia ser més clara i contundent. La JOC com a moviment podia —conjuntament amb altres persones i moviments, malgrat que no fossin cristians— denunciar situacions en què es vulneraven els drets fonamentals de la persona, i tenia el deure de denunciar-les. Ara bé, s'havien de tenir en compte els aspectes que a continuació assenyalam: conservar la pròpia personalitat del moviment JOC; no participar en cap interès de partit, tant en el que és temporal com en el que és ideològic; no s'havia de produir cap condició d'obligatorietat; no signar cap escrit en comú, ja que podia interpretar-se com una fusió; i, finalment, que cada grup redactàs el seu propi document.³⁶

La qüestió del compromís temporal dels militants dels moviments especialitzats ens permet entrar de ple en l'anomenada crisi, ruptura i tancament d'aquests. En referència a aquesta crisi, la JOC de Mallorca elaborà un document emmarcat en el context de les respostes diocesanes als qüestionaris preparatoris de les VII Jornades Nacionals de l'Acció Catòlica Espanyola (8-11 de juny de 1967). Es va signar el dia 27 de maig de 1967, poc després de la reunió secreta a Àvila dels equips nacionals de JOC i JOC/F en la qual es decidí negociar els punts d'enfrontament amb els organismes centrals de l'Acció Catòlica Espanyola abans de rompre relacions.

³⁵ Arxiu personal de Guillem Ramis Moneny. «Carta de Jordi Bertrán a Guillem Ramis», 13 d'octubre de 1966, 1 p. Entre altres coses, li diu: «...que és molt important que la JOC de Mallorca pugui comptar amb sacerdots consiliaris, doncs fins fa poc s'ho tenien que fer sols...».

³⁶ El dilema entre Església i classe obrera era un problema apressant dins la JOC. Per tal motiu, l'esforç teòric que es fa en un butlletí del moviment per conciliar aquesta doble pertinença és molt significatiu. Vegeu *Boletín JOC Catalunya y Baleares*, maig de 1968.

La resposta de la JOC de Mallorca s'articulà en dotze punts, que podem resumir en quatre idees. En primer lloc, el concepte d'Església que ells veien era més aviat el d'una Església de bisbes i clergat i, per tant, no una Església integrada per tot el poble de Déu, d'acord amb la línia conciliar. De fet, la jerarquia no apareixia com un servei clar i nítid a l'Església, sinó més aviat en una línia d'excessiva tutela i control jeràrquic. En segon lloc, constataren la minoria d'edat del militant seglar al qual hom suprimia la responsabilitat de dirigir l'organització i hom privava d'elaborar els plans de treball. En tercer lloc, es qüestionaven el paper dirigent i fiscalitzador dels consiliaris, quan en els moviments eren un més del grup. I, en quart lloc, constataren la manca de diàleg amb el món ateu, el qual és condemnat.

El 1968 fou un any difícil per a la JOC a tot l'Estat espanyol, sobretot a partir de l'entrada en vigor dels nous estatuts de l'Acció Catòlica Espanyola al mes de març, que foren el punt de partida de la fallida dels moviments especialitzats. Varen tenir lloc dos congressos extraordinaris. Un a Madrid al mes de maig i l'altre a Segòvia al mes de juny. Ambdós es feren quasi de forma clandestina, no per por a les forces d'ordre públic, sinó més aviat per por a la persecució que els caps de la jerarquia catòlica sotmetien als dirigents més compromesos del moviment. Així doncs, al mes d'agost, un grup de vint-i-nou militants de la JOC i JOC/F de Mallorca enviaren una carta al bisbe Rafael Álvarez Lara (23 de març de 1965 - 17 de febrer de 1972) en què com a militants cristians li exposaven els problemes i la manca de sintonia amb la jerarquia. De fet, denunciaven la manca d'implicació del sacerdot amb la societat que l'envolta i la manca de compromís per transformar-la. Arran de la carta d'aquest grup de militants compromesos, el 3 de setembre un grup de tres sacerdots que treballaven en l'apostolat obrer enviaren una carta al bisbe per pregar-li reconeixement i suport a la tasca en què s'havien compromès. També expressaven una crítica al clergat mallorquí per la manca de testimoniatge clar respecte al món dels més pobres.³⁷

La crisi generalitzada dels moviments especialitzats a tot l'Estat espanyol afectà també els de la nostra diòcesi, encara no prou consolidats. Així doncs, la destrucció dels moviments especialitzats va tenir lloc entre 1968 i 1972: el moviment d'estudiants morí l'any 1968, el moviment rural va desaparèixer entre 1968 i 1969, el de medis independents s'extingí l'any 1970 i, finalment, el de joves obrers es va desfer l'estiu de 1972.

³⁷ Aquestes cartes són a l'arxiu personal de Guillem Ramis Moneyn.

La desfeta de l'especialització coincidí amb l'arribada de Teodor Úbeda i Gramage al bisbat de Mallorca. Aleshores, la diòcesi no comptava amb cap instrument de coordinació de la diversitat d'associacions de laics existents. Mentrestant, començaren a renéixer de bell nou els moviments especialitzats. Segons mossèn Josep Estelrich Costa, la cronologia és la que segueix: el Moviment d'Universitaris i Estudiants Cristians (MUEC) inicià el seu ressorgiment l'any 1975; els dos Moviments Cristians de Pobles, d'adults i joves renaixien el 1979; la JOC també va reprendre el seu camí l'any 1979; el mateix any es posà en marxa el Moviment d'Infants i Joves d'Acció Catòlica (MIJAC), per a nins i adolescents de zones obreres; a final de 1981 es constituí el primer equip del Moviment Cristià de Professionals, i l'any 1982 començà a fer les primeres passes el Moviment d'Acció Catòlica Obrera (ACO), per a adults del món obrer. La revifalla de l'especialització s'explica per les relacions dels impulsors, tant seglars com consiliaris, amb els moviments existents a Catalunya.³⁸

Ja per acabar, hem de fer un balanç històric de la presència de l'Església dins el món obrer. Aquesta ha passat de posicionaments caritatius, paternalistes i assistencials a d'altres de compromís social per denunciar i canviar les estructures que oprimeixen l'obrer i fer-les més justes.

Per a molts militants, la metodologia jocista esdevingué una escola d'aprenentatge de la vida i per a la vida. A més a més, els atorgà un grau d'autonomia i d'independència molt elevat. El dirigent Francesc Vera Mula assenyalava la seva fascinació pel concepte de lluita de classes i que només els obrers per si mateixos es podien salvar. Encara més, la revisió de vida i el treball en equip els havia fet sentir com a persones realitzades i útils en aquest món.³⁹

Val a dir que foren molt pocs els consiliaris que es comprometeren plenament amb la dinàmica dels moviments. Aquest compromís fou un camí interior que hagueren de recórrer lentament i en solitari per la manca de comprensió de la major part del clergat de la nostra diòcesi. Sense anar més enfora, mossèn Guillem Ramis Moneny no rebé mai un nomenament oficial del bisbe que li donàs suport a ulls del clergat.⁴⁰

³⁸ ESTELRICH COSTA, J. «Nota històrica sobre el laïcat a l'Església de Mallorca», *Publicacions de la Delegació d'Apostolat Seglar*, núm. 1 (1998), p. 82.

³⁹ Entrevista a Francesc Vera Mula, 22 d'octubre de 1999.

⁴⁰ Entrevista a Guillem Ramis Moneny, 20 de maig de 2023.

El compromís temporal d'alguns militants va fer que participassin en la lluita sindical clandestina. A les reunions clandestines de na Burguesa (1967), la Vileta (1969) i Establiments (1970) per formar les primeres Comissions Obreres de Palma, hi participaren militants de la JOC. També varen participar en la creació de les Plataformes Anticapitalistes. Posteriorment, alguns d'ells les abandonaren per considerar que havien caigut en un dirigisme antidemocràtic per part del Partit Comunista; tot això entrava en contradicció amb el que havien après a la JOC sobre la llibertat de consciència de la persona. Cal afegir que molts militants formats en la revisió de vida donaren els seus fruits fora de l'Església amb la seva presència en àmbits com el polític, el cultural, el sindical i el moviment ciutadà.⁴¹

4. ACCIÓ SOCIAL DE L'ESGLÉSIA DE MALLORCA EN EL DARRER QUART DEL SEGLE XX. LA JUSTÍCIA SOCIAL A LES PERIFÈRIES HUMANES

En el període que transcorre des de la mort de Franco fins a final del segle xx, l'Església diocesana desenvolupa una doble tasca. Per una banda, reforça la coordinació i la centralització de la seva acció social amb la creació de la Delegació Diocesana d'Acció Social. I, per altra banda, es crearen noves entitats que donaven resposta immediata a les persones que per diversos problemes o circumstàncies restaven excloses dels circuits socials. L'Església fou pionera en alguns d'aquests camps i serà col·laboradora necessària de l'Administració autonòmica per atendre totes aquestes noves necessitats.

4.1. *El paper cohesionador de la Delegació Diocesana d'Acció Social*

Hem de començar parlant del paper central i centralitzador de la Delegació Diocesana d'Acció Social. Aquesta fou creada l'any 1979 a iniciativa del bisbe Teodor Úbeda i Gramage (1973-2003). Havia estat fruit de la transformació dels serveis assistencials en acció social. El primer responsable, l'ànima inspiradora i l'organitzador de la nova delegació fou mossèn Bartomeu Bennàssar. Començava a aflorar la nova perspectiva en què els catòlics miraven el món de la pobresa i la marginació. De fet, es va promoure la

⁴¹ BERZAL DE LA ROSA, E., «Contribución de la Iglesia a la reconstrucción del sindicalismo de clase en España durante el franquismo», *Historia Actual Online*, vol. 35, núm. 3 (2014), p. 113-126.

reflexió teològica pràctica, que denunciava l'opressió i la injustícia, com també el neoliberalisme. El bisbe i els delegats d'Acció Social han promogut diversos convenis amb les institucions públiques per crear entitats adreçades a resoldre i transformar realitats que afecten la marginació, la salut i l'educació.

La delegació havia de servir com a plataforma de coordinació de les entitats d'Església que ja havien apostat pel compromís social amb els més pobres de la nostra societat. Es tractava de donar un sentit i projecció a totes les iniciatives desenvolupades per sacerdots, laics i congregacions religioses i, alhora, que de manera sinèrgica, permetessin assolir més eficàcia en l'atenció als més desvalguts. La delegació serví i serveix de marc de referència als projectes socials de l'Església de Mallorca.

Ben aviat es varen dinamitzar les diverses entitats que s'hi integraven, sobretot amb la creació del Secretariat Diocesà de Justícia i Pau (27 de març de 1980), del qual molts d'anys en fou el responsable Carmel Bonnín Cortès,⁴² i el Grup d'Atenció als Minusvàlids (17 de juny de 1980), entre d'altres. També, a la delegació s'ideaven i s'executaven campanyes de recaptació de fons, bé per a Càritas, bé per a altres entitats de l'Església, coordinades o integrades a la delegació. A tall d'exemple, el mateix 1983, la Delegació Diocesana d'Acció Social promogué la campanya «Mil per mil». Una proposta que tenia com a finalitat que mil persones es comprometessin a donar mil pessetes cada mes per poder atendre els pobres. Ja al llarg del primer any, 1.108 persones responien a la crida del bisbe. De fet, durant el 1984, amb aquesta campanya es rebien ajudes dedicades a habitatges de famílies, a pagar lloguers i a evitar desnonaments, ajudes per al pis de mares fadrines, per adquirir material psicotècnic per al Puig des Bous⁴³ i ajudes per al pis de reinserció social promogut pel Col·lectiu La Sapiència.

La delegació, en col·laboració amb el CETEM (Centre d'Estudis Teològics de Mallorca), oferia cursos de formació social per formar totes les persones que de manera voluntària o professional assumien el repte del compromís social. Hem de tenir en compte que els anys vuitanta del segle XX s'iniciava el camí de la professionalització i l'especialització en el camp de l'acció social. De

⁴² Carmel Bonnín és advocat i inicià la seva conscienciació social en el marc de la JOC de Mallorca.

⁴³ Aquesta iniciativa fa esment del Servei de Tractament i Rehabilitació de Subnormals Patronat Verge de la Salut, creat a final de l'any 1968 a iniciativa de la Diputació Provincial de les Balears i que donà a aquest col·lectiu vulnerable atenció mèdica, assistencial i educativa (laboral i educació especial) fins a l'any 1986. Hem trobat la seva documentació a l'Arxiu General del Consell Insular i, més concretament, al Fons de l'Antiga Diputació Provincial.

fet, sorgiren els primers col·legis professionals d'educadors i educadores socials en diferents comunitats autònomes.⁴⁴

Un altre àmbit o dimensió que ha ocupat la delegació és el de la projecció i comunicació de l'acció social de l'Església. Així doncs, entre el gener de 1985 i l'abril de 1991 publicà la revista Arran, que havia de servir com a òrgan de coordinació i comunicació interna, així com instrument de projecció exterior.

Al seu organigrama de l'any 1988 podem veure el tarannà integrador i dinamitzador de totes les iniciatives socials de l'Església de Mallorca. De fet, es dividia en dos àmbits: per una banda, estudis i animació, per a tot el que tenia a veure amb els estudis teòrics i la projecció exterior. I, per altra banda, serveis i obres, entesos en clau de coordinació i dinamització entre entitats.⁴⁵

L'Església de Mallorca, a través de la Delegació Diocesana d'Acció Social, feia sentir la seva veu cada cop que es convocaven eleccions autonòmiques i municipals. Temes com l'habitatge, la droga, la infància i l'atenció a la dona eren recurrents en el diàleg amb els candidats i en els debats i taules rodones que s'organitzaven. Es tractava de denunciar i fer visibles a l'opinió pública problemes i situacions silenciats en un món de riquesa i opulència, al mateix temps que instaven les institucions i partits polítics a participar en la seva solució.

4.2. Entitats socials catòliques confessionals i no confessionals

Tot partint del teixit social de l'Església de Mallorca en l'actualitat, farem un breu repàs de les entitats que podem dir que són històriques i que, per tant, han tengut una trajectòria més dilatada en el temps. Així doncs, hem de fer la distinció entre les entitats d'Església que duen a terme una acció conjuntural i d'emergència, i d'altres que feren i fan una feina més estructural i de transformació humana i social. De fet, l'Església, en el context de la democràcia, fou capaç d'engegar projectes confessionals i aconfessionals i passà a una posició secundària quan la feina ja estava feta. Per tant, desenvoluparen una tasca d'obrir enclotxes i nous camps d'acció social i de promoció humana.

⁴⁴ HABIB ALLAH, M. C. «Aproximación histórica a una de las profesiones sociales: la Educación Social», *RES: Revista de Educación Social*, núm. 17 (2013), p. 8.

⁴⁵ «Entrevista al Cap de la Delegació Diocesana d'Acció Social de Mallorca, Mossèn Gabriel Pérez Alzina», *Alimara: Revista de Treball Social*, Butlletí informatiu del Servei d'Acció Social, núm. 5(1988), p. 9-10.

Entre les primeres entitats, voldria destacar el Telèfon de l'Esperança (1986). Es va crear a l'aixopluc de la Delegació Diocesana d'Acció Social i fou cofundat per mossèn Gabriel Pérez Alzina, que aleshores també era el delegat diocesà d'Acció Social, i per Maria Vicens Bonet (1939-2024). L'entitat fou creada a Sevilla (1971) pel pare Serafin Madrid Soriano, de l'Orde Hospitalari de Sant Joan de Déu. Abans d'arribar a Mallorca, s'implantà a Madrid (1971), València (1972), Badajoz (1973), Oviedo i Múrcia (1975), Màlaga (1976), Alacant (1977), Pamplona (1978) i Saragossa (1984). Amb posterioritat a Mallorca, també arribà a Huelva (1989), Granada i Albacete (1990), Valladolid (1991) i Las Palmas de Gran Canària (1996). Margalida Calafat assenyala el paper impulsor que va tenir el teatí Antoni Oliver i Montserrat (1943-1994) en la configuració i formació del primer equip de voluntaris, ja que posà a la seva disposició les instal·lacions del col·legi de Sant Gaietà, de Palma.⁴⁶

Ara ens endinsarem amb més profunditat en les institucions o entitats que fan una feina més estructural i no pas conjuntural en diferents àmbits de l'exclusió social, la marginació, el món de les drogoaddiccions i del sector de la discapacitat. L'Església fou pionera en alguns d'aquests camps.

L'exclusió social fou agombolada pel Moviment Marginal de Mallorca. Així doncs, gràcies a la seva iniciativa, a principi de l'any 1976, el bisbe de Mallorca, Teodor Úbeda i Gramage, autoritzà a utilitzar el casal de l'antic Pontifici Col·legi Major de Nostra Senyora de La Sapiència per tal de donar resposta immediata a les necessitats preemptòries d'un grup nombrós de persones que es trobaven al carrer, sense cap recurs ni personal ni social. Aquella experiència va prendre el nom d'Acolliment La Sapiència, sota el lideratge de mossèn Jaume Santandreu i Sureda. La Sapiència fou el nom emprat pel grup humà continuador d'aquella iniciativa a l'Església de Mallorca. Aquesta, sempre mantenint la inspiració de l'Evangelí i la doctrina social de l'Església i la seva opció decidida pels més pobres, els exclosos, els marginats, va anar consolidant-se i creixent al llarg dels anys, i aconseguí el reconeixement i el suport econòmic del poble de Mallorca i de l'Administració pública. Perfeccionà els seus criteris i la seva praxi en el millor tractament de la problemàtica de la marginació social i creà serveis tan significatius com l'Hospital de Nit.⁴⁷

⁴⁶ CALAFAT MATAS, M. «L'escolta activa, una forma de voluntariat. 25 anys del Telèfon de l'Esperança a Palma», *Educació i Cultura*, núm. 24 (2013), p. 151.

⁴⁷ MATEU MARTÍ, J. «Atenció a l'exclusió social a Mallorca. Apunts històrics», *Alimara: Revista de*

A final dels anys setanta reberen la donació de Can Gazà, al Secar de la Real, que transformaren en una granja terapèutica per a la rehabilitació d'alcohòlics. El 27 d'agost de 1980 funden la Cooperativa Treball-Salut, que partia de la idea que els marginats atesos no es curarien només amb una feina sinó que requerien serveis terapèutics per curar-se de les seves dependències, com per exemple l'alcoholisme. Un poc més tard, el setembre de 1981, el Col·lectiu Marginats La Sapiència deixava l'edifici de la plaça de Sant Jeroni i obria l'alberg per a transeünts de Can Pere Antoni. I el 21 de setembre d'aquell mateix any s'inaugurà l'Hospital de Nit a l'antic convent de la Congregació de les Filles de la Caritat i a la infermeria de l'edifici de la Misericòrdia com a refugi i aixopluc de marginats profunds. No podem oblidar que l'any 1983, a la finca de Son Ribes, s'hi obrí una casa per acollir persones envellides de manera prematura.

L'any 1984, la diòcesi de Mallorca assumí les responsabilitats jurídiques de la Sapiència, bé directament mitjançant la Delegació Diocesana d'Acció Social, o bé a través de Càritas de Mallorca. A més, la Sapiència sempre ha tengut el suport de congregacions religioses i de grups i persones motivades des de la seva opció cristiana i eclesial. El creixement i la consolidació de la seva tasca social i els sempre majors compromisos formals amb l'Administració pública, feren imprescindible dotar la Sapiència d'un estatut jurídic propi que garantís, d'una banda, la tutela i el suport de la diòcesi de Mallorca i, de l'altra, la necessària autonomia de la institució. D'acord amb els responsables immediats de la Sapiència, el 5 de juliol de 1984, el bisbe de Mallorca va constituir una associació privada de fidels amb el nom d'Associació Marginats-La Sapiència.

Noves circumstàncies feren necessari el canvi de l'estatut jurídic d'aquesta institució. Després d'un temps llarg de reflexió i valoració tant per part del bisbe de Mallorca i d'altres instàncies de la diòcesi —com dels òrgans rectors i els socis de la Sapiència—com dels llavors contractats per l'associació, el dia 9 de maig de 2000 en Assemblea General quedà aprovada per majoria absoluta l'extinció de l'Associació Marginats La Sapiència. També es tractà de la seva transformació en una fundació que, amb el nom de Fundació Social La Sapiència, substituïria en tots els drets i deures de tot ordre l'extingida associació. Més endavant, per Decret episcopal de data 18 de desembre de 2000, quedà abolida l'Associació Marginats La Sapiència i substituïda legalment per la Fundació Social La Sapiència. El dia 1 de març de 2001,

l'endemà de la inscripció en el Registre de Fundacions de les Illes Balears, inicià l'activitat.

De la marginació i de l'exclusió social passam a l'atenció a persones amb discapacitat. En aquest àmbit hem de destacar el paper central de Mater Misericordiae, entitat social creada l'any 1964 per les Germanes Franciscanes Filles de la Misericòrdia.⁴⁸ Tot començà a la reunió del Consell General de la Congregació de les Filles de la Misericòrdia del dia 27 de maig de 1960, en què es donà llum verd al projecte de construcció d'un conjunt sanatori - centre docent per a nines paralítiques i d'educació especial al camí de Son Gotleu de Palma. Aquest projecte es recolzava en dos pilars fonamentals. Per una banda, la finalitat específica de síntesi de servei als malalts i a l'educació. I, per altra banda, que en el moment de la seva concepció no existia un centre com aquest a les Illes Balears, a excepció del de Sant Joan de Déu per a al·lots.

L'ànima d'aquest projecte fou, sens dubte, sor Maria Mulet Quetgles, superiora general de la congregació entre 1959 i 1971, que, moguda per un interès de servei i d'atenció als més necessitats de la nostra societat, inicià, dissenyà i impulsà un projecte que havia d'atorgar visibilitat social al col·lectiu de nines amb discapacitat física i psíquica i solucionar els seus problemes; aquestes nines estaven, per una banda, desateses des del punt de vista educatiu i sanitari i, per altra banda, excloses, marginades i sense cap transcendència social a la Mallorca dels anys seixanta. De fet, la fundadora pretenia donar la resposta assistencial i educativa més adequada possible a les nines amb discapacitat, amb l'objectiu de rehabilitar-les i posar l'accent no pas en els factors innats i constitucionals de la deficiència, sinó més aviat en els ambientals i educatius. Així doncs, es partia del principi que tothom pot ser educat; cap nin o nina no pot ser considerat ineducable pel fet de tenir unes deficiències físiques i psíquiques.

L'acte d'inauguració del centre fou el dia 25 d'octubre de 1964. Tot d'una inicià la seva activitat educativa i sanitària. Entre 1964 i 1980, el centre, dirigit per sor Margarita Martínez Moreno, esdevingué l'aposta social i educativa més significativa de les franciscanes. De les dotze alumnes dels inicis, els anys setanta i vuitanta la xifra s'estabilitzà al voltant de les dues-centes seixanta.

Hem de tenir present que durant els tres primers anys de vida, Mater Misericordiae funcionà com un sanatori escola, fins que el 10 de juny de 1967 rebé l'autorització del Ministeri d'Educació i Ciència com a centre d'educació

⁴⁸ MATAS PASTOR, J. J. «Història de Mater Misericordiae (1964-2014). Un projecte de l'Església de Mallorca vers la inclusió social», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 73 (2017), p. 223-239.

especial. Aquest detall propicià que durant els primers cinc anys d'existència l'orientació majoritària fos el model mèdic d'atenció a la discapacitat, que es basava en el dèficit i en el fet de treballar per a la rehabilitació i l'eliminació total o parcial d'aquest dèficit. Ara bé, la pregunta sembla òbvia: què succeïa amb tots els que no tenien possibilitats mèdiques de rehabilitació? Aquí és on intervenen els principis educatius fonamentats en l'emulació i no pas en la competició. No es jutgen els progressos de l'alumne pels dels seus companys sinó considerant les seves possibilitats intel·lectuals, el seu ritme d'aprenentatge i el grau de maduració de cada un. Per tant, l'ensenyament no és col·lectiu sinó que és individual i personalitzat.

Del voluntarisme inicial es passà, ja els anys setanta, a una professionalització de l'entitat. A la Memòria de Mater Misericordiae de l'any 1979 hem pogut observar que hi havia un total de setanta-tres treballadors en nòmina entre personal de logopèdia i foniatria, d'educació especial i auxiliars, del centre i teràpia ocupacional, de rehabilitació motora (fisioterapeutes i ATS) i de personal d'administració i serveis generals. Aquests, estaven repartits en sis departaments: Rehabilitació; Educació Especial; Centre Ocupacional; Logopèdia; Psicomotricitat; i, finalment, Psicologia, que s'havia creat l'any 1979.⁴⁹

Els anys vuitanta a l'Estat espanyol suposaren l'inici de la regulació educativa i laboral que propicià un canvi enorme en l'atenció vers el col·lectiu de la discapacitat. Així doncs, de la segregació s'anà cap a polítiques de normalització i integració escolar i laboral, encara que no sempre acompanyades de prou recursos. Es canvià també de manera significativa la terminologia emprada: de *deficients*, *anormals* i *subnormals* es passà a *persones amb disminucions*, *minusvalides* i *inadaptacions*. De fet, la integració dels discapacitats en contextos laborals al més realistes i reals possible fou un dels objectius de Mater Misericordiae, amb els tallers de formació professional. Així doncs, el mes de gener de 1985 s'engegà un taller de fusteria d'alumini que, sota la supervisió de professionals, donava l'oportunitat d'assolir una integració en el món laboral. Una vegada el taller estigué consolidat, s'inicià el procés de comercialització dels productes, és a dir, s'intentà que funcionés com una empresa.

Totes les iniciatives professionals i laborals desenvolupades al centre d'educació especial i, més concretament, en l'àmbit de pretallers, confluïren

⁴⁹ Arxiu General de la Congregació de les Germanes Filles de la Misericòrdia. «Memoria Mater Misericordiae Centro de Rehabilitación y Educación Especial, año 1979», p. 2.

en la creació el mes de juny de 1989 del projecte ISLA (Integració Social i Laboral). Aquest s'inspirà, es justificà i es legitimà a través d'arguments propis de l'humanisme cristià, que partia de la voluntat d'intentar donar solució als problemes que ens envolten. El problema que es plantejaren els gestors de Mater Misericordiae era: què feim amb els alumnes que compleixen vint-i-un anys i han cobert totes les etapes vitals possibles al centre? Els usuaris, al final del seu trajecte al centre, tenien dues opcions: per una banda, el món laboral que emergia amb unes bases inassumibles i molt llunyanes per a la persona amb discapacitat. I, per altra banda, les perspectives de perpetuar-se en el marc d'una activitat ocupacional que per a alguns podia suposar una rutina estèril i gens gratificant. L'opció que assumí el projecte fou la primera, ja que intentà obrir les portes a la pràctica laboral de totes les persones que en funció de les seves possibilitats poguessin desenvolupar aquestes activitats.

Ja els anys noranta del segle XX, i només des de l'òptica de la multidimensionalitat de la discapacitat, podem entendre la consolidació i l'ampliació de serveis ja existents en els decennis anteriors, com el cas d'ISLA, així com la implantació de nous serveis, fruit, sens dubte, d'una lectura atenta de la realitat i de la necessitat de donar-hi una resposta per part de la titularitat i d'uns professionals moguts pel desig d'assolir una vertadera i autèntica justícia social. La iniciativa més innovadora fou la dels pisos tutelats, cosa que suposava donar més autonomia a les persones amb discapacitat i deixar d'institucionalitzar-les, per fomentar-ne la integració a la comunitat.

A continuació, esmentam dues iniciatives sorgides els anys vuitanta del segle XX que són aconfessionals, però liderades per dos sacerdots molt carismàtics en el que és social. Em referesc a Projecte Home, amb Bartomeu Català Barceló, i a Jovent, amb Bartomeu Suau Serra. El primer, adreçat a les drogoaddiccions i amb repercussions més enllà de la nostra illa; i el segon, centrat en els joves de dos barris de Palma, la Indioteria i el Viver, i una localitat de Marratxí, el Pont d'Inca.

Projecte Home Balears va néixer l'any 1987. La primera seu s'ubicà al barri del Terreno, de Palma, en un local cedit per les Germanes de la Caritat. Els promotors del projecte foren el bisbat de Mallorca, encapçalat pel bisbe Teodor Úbeda, i la Conselleria de Salut, aleshores dirigida per Gabriel Capó. No obstant això, som davant una ONG aconfessional i apartidista. Per tal de contextualitzar una mica les causes de la creació de l'entitat, ens remuntam a la segona meitat de la dècada dels vuitanta del segle XX, en què arreu de tot l'Estat espanyol apareix el fenomen de «l'heroïnomania», conegut com un

boom d'heroïna que va irrompre a gran part de l'Europa mediterrània, i causà estralls entre la joventut.⁵⁰

Projecte Home Balears agafà el model italià de Progetto Uomo, creat l'any 1979 pel sacerdot italià Mario Picchi, tot un referent en la lluita contra les drogoaddiccions des dels anys seixanta del segle xx a l'hora d'impulsar el Centre Italià de Solidaritat, dedicat a formar grups de voluntaris que ajudassin les persones desprotegides que, en molts de casos, eren consumidors de drogues. De fet, Bartomeu Català, que ja havia conegut de ben a prop el problema de les drogues entre els joves durant la seva breu estada a Nova York (1968), s'està sis mesos a Itàlia per conèixer el projecte des de dins.

Per fer-nos una idea del creixement de Projecte Home, hem de fer una ullada a les dades estadístiques. Així doncs, establirem una comparativa entre l'any 1987 i el 2017. De 87 passaren a 1.394 les persones ateses, tractades per un equip de 10 i 102 professionals, respectivament. El contrast entre el primer i el darrer pressupost també és notable: de 337.851,50 euros el 1987 es passà a 4 milions el 2017.⁵¹

Així doncs, al llarg de la seva història, Projecte Home s'ha fonamentat en una pedagogia humanista i personalista que té una gran fe i confiança en les possibilitats de canvi i rehabilitació de l'ésser humà. Per tant, no només s'ha de treballar l'entorn de la persona sinó també el seu interior. Som davant un projecte impregnat d'una gran dosi d'optimisme antropològic; per altra banda, molt evangèlic. Ara bé, el seu tret fonamental és l'abstinència total en el consum de drogues.

En canvi, el projecte del Jovent incidí en la transformació d'un barri, el de la Indioteria, de Palma, a partir de l'acció dels joves que en formaven part. La Indioteria va rebre una gran allau d'immigració els anys seixanta i setanta del segle xx i fou molt castigada per l'epidèmia de les drogues i tots els conflictes socials que comporta aquest fet. L'entitat, que és Jovent avui en dia, té l'origen en el club d'esplai parroquial que duu el mateix nom, engegat l'estiu de l'any 1980. Hi tenien cabuda tots els al·lots i al·lotes del barri, independentment de les seves creences i de la condició social. L'objectiu del fundador era transformar el barri i crear identitat. De fet, el Jovent ha estat capaç de millorar el teixit social, econòmic i cultural del barri poble mitjançant el desenvolupament d'estratègies de mediació amb la comunitat, de dinamització

⁵⁰ PÉREZ ALZINA, G. *Bartomeu Català, un projecte d'home de fe*, Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2018, p. 264.

⁵¹ PROJECTE HOME, *Memòria 1987-2017. 30 anys de valors*, Palma: Projecte Home, 2017, p. 29.

sociocultural, d'inserció i integració sociolaboral i de potenciació de polítiques de desenvolupament territorial.⁵²

L'any 1984 el projecte s'amplià amb la creació de la Cooperativa Jovent amb l'objectiu clar de fer front al greu problema d'atur juvenil, sobretot als barris perifèrics de Palma. El bisbat els cedí uns terrenys a Son Gibert per començar la feina de crear una cooperativa agrícola. A més de la inserció laboral, el projecte apostava per una convivència en grup. L'any 1988, la cooperativa agrícola donà pas a una cooperativa d'educació, i inicià uns anys després dos cursos d'educació compensatòria per a joves d'entre catorze i quinze anys. Fins que l'any 1991 s'inaugurà el centre de formació ocupacional. Aquest cresqué i va evolucionar i l'any 1996 es convertí en el Centre Sociolaboral d'Inserció Jovent, situat just devora la parròquia. Va començar a funcionar per treballar contra l'exclusió social d'adults i per servir de punt d'unió de diverses activitats de dinamització sociocultural.

Una passa més es va fer l'any 1998. Diferents entitats de la Indioteria — parròquia de Sant Josep del Terme, Club d'Esplai Jovent, Cooperativa Jovent, Granja Escola Jovent i Associació de Persones Grans— s'uniren per ajuntar esforços i objectius i crearen l'Associació Jovent Segle XXI, coordinada per la mateixa Cooperativa Jovent, la qual va dissenyar un projecte nou l'any 2001, Barri en Acció, que tengué el suport de diferents institucions balears.

Podem afirmar que Bartomeu Suau, amb la creació de diverses entitats com el grup d'acció social de la parròquia (1982), la Cooperativa Jovent (1983), l'associació de gent gran (1985), el Centre Sociolaboral d'Inserció (1995), la Granja Escola (1998), la Plataforma d'Entitats del Barri (1998), l'Associació Jovent Segle XXI (1998), el Club d'Esplai Utopia Jovent (2004) i el Club d'Esplai Fent Camí Jovent (2016), ha convertit una barriada desfeta com era la Indioteria en un barri amb un fort sentiment de poble i d'arrelament.

No voldria acabar aquests paràgrafs sense esmentar una entitat d'Església, ja centenària, que s'ha fet càrrec de la infància i la joventut exclosa. Em referesc a la Fundació Natzaret, com a centre de protecció de menors. L'entitat es constituí l'any 1924 a partir de l'herència i la voluntat testamentària de Carme Rubert Sureda de construir un asil o una escola per a infants a l'Hort del Terreno, amb l'objectiu de cobrir les necessitats físiques, intel·lectuals, morals i religioses, a més de proporcionar els mitjans necessaris per aconseguir

⁵² CLOQUELL MANRESA, A. i RAYÓ BORDOY, M. A. «Evolució del projecte sociocultural Jovent: la dinamització del barri de sa Indioteria», *Anuari de l'Educació de les Illes Balears*, UIB - Caixa Colònia, 2006, p. 281.

un lloc de feina digne. És una institució que ha transitat d'una acció social impregnada d'esperit caritatiu i benèfic en els orígens cap a una acció social entesa des del punt de vista de la justícia social en l'actualitat. Hem de pensar que el seu objectiu, ara, és acollir, acompanyar i formar els menors que estan en situació d'exclusió social o en risc d'estar-hi.⁵³

Encara més antiga és l'entitat Llars El Temple, que ha complert cent quaranta-dos anys al servei de l'educació dels menors amb dificultats socials. Ha tingut dues etapes ben diferenciades: la primera va transcórrer entre 1882 i 1973, i fou dirigida per la Congregació de les Filles de la Sagrada Família, conegudes popularment com «ses Vermelletes»; i la segona va de 1974 als nostres dies i es caracteritza per la direcció de les Germanes Trinitàries.⁵⁴

Altres entitats de menors de l'Església que l'any 1988 funden la Coordinadora de Menors d'Entitats de l'Església, amb el suport de la Delegació Diocesana d'Acció Social, són les Minyones (creades el 1453 i actualment dirigides per les Germanes de la Caritat), Betlem (Germanes de la Caritat), Sagrats Cors (Oblates), Jorbalán (Adoratrius), Mensajeros de la Paz (creada a Oviedo l'any 1962 pel pare Ángel García Rodríguez) i la Fundació Padre Montalvo (jesuïtes).

Una altra entitat adreçada sobretot a menors i joves que és aconfessional, però que fou inspirada i creada als voltants de l'acció social de l'Església, és el GREC (Grup d'Educadors de Carrer). Es va crear l'any 1987 amb el suport del grup d'acció social de Càritas de l'arxiprestat de Sant Sebastià i de la parròquia de Sant Magí —sense oblidar el paper central de l'Associació de Veïns del Jonquet.

Totes aquestes entitats de menors que han fet feina a la nostra terra des de final del segle XIX fins als nostres dies han propiciat amb les seves pràctiques educatives un canvi en la mirada social cap a aquest col·lectiu. De l'asil i de l'aïllament d'infants hem passat a la integració i la inclusió social. D'una mirada compassiva, hem transitat a una mirada comprensiva.

Ja per acabar, hem d'esmentar una altra presència social i històrica de l'Església: la feina a les presons. Feta inicialment amb una visió molt paternalista pels militants de l'Acció Catòlica Diocesana en la postguerra i com una activitat més d'apostolat, ja a partir de l'any 1979 l'acció pastoral penitenciària s'incardinà dins la Delegació d'Acció Social a través de la

⁵³ «Fundació Natzaret», *Alimara: Revista de Treball Social*, núm. 51 (2008), p. 12.

⁵⁴ FULLANA PUIGSERVER, P. i MATAS PASTOR, J. J. *De l'Asil de la Sagrada Família del Temple a Llars El Temple (1882-2022)*, Palma: Llars El Temple, 2022, p. 121.

constituïció del Secretariat Diocesà de Pastoral Penitenciària. L'ànima del secretariat fou mossèn Llorenç Tous i Massanet (Capdepera, 1933).⁵⁵

5. CONCLUSIONS

1. Al llarg de la història han estat moltes les persones i institucions catòliques que han treballat a favor de l'anomenat «quart món», així com institucions que han fet feina tant en la cooperació amb els països subdesenvolupats del «Tercer Món» com en l'acollida i la integració de refugiats i migrants. Així doncs, el paper de les entitats catòliques no s'exhaureix amb les accions sinó que també fan denúncia i col·laboren amb l'elaboració d'estudis i plans de formació.
2. L'article ha deixat ben palès el compromís social de laics, sacerdots i congregacions religioses en l'esdevenir històric de l'anomenat *tercer sector* de l'Església al llarg del segle xx. En alguns casos, hem vist que som davant entitats que han nascut amb una naturalesa aconfessional o que durant el seu trajecte han perdut el caràcter confessional, però el que no han perdut són els signes d'identitat propis de l'humanisme cristià.
3. L'Acció Catòlica, en general, i Càritas, en particular, foren les mares de les quals varen néixer moltes entitats d'àmbit social de l'Església catòlica. L'Acció Catòlica —sobretot els moviments especialitzats— i Càritas foren escoles d'aprenentatge i de compromís social que partiren d'una anàlisi empírica de la pobresa, de veure i jutjar, i que propugnaren actuar en clau evangèlica per transformar la realitat. Formar ciutadans compromesos amb la transformació social fou un dels seus grans objectius.
4. A partir de la transició a la democràcia hem vist com varen aparèixer tot un gruix d'entitats, bé amb objectius estructurals de transformació, de canvi i de solució d'unes realitats problemàtiques que afectaven diversos col·lectius vulnerables, bé amb objectius més conjunturals o d'emergència social. De fet, les entitats socials de l'Església de Mallorca duen a terme un nombre considerable d'actuacions encaminades a garantir el benestar de la societat. Aquestes abasten tots els camps

⁵⁵ BUELE RAMIS, C. *Llorenç Tous. Bibliista i amic dels pobres*, Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2019, p. 220.

d'acció on es poden trobar persones i col·lectius vulnerables. Moltes de les seves activitats ja formen part de la cartera de serveis que resten sota l'empareda de les diferents administracions públiques, siguin locals, supralocals, autonòmiques o estatals. En definitiva, foren i encara són unes entitats que aprenen a conviure amb la construcció de l'estat del benestar per part de l'Administració pública, i també a adaptar-s'hi.